

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

קושטאנדינה, תפ"ח, 1728, כתוב ביתרו בהבאת דברי רש"י:
"אם עתה תקבלו עליכם, יערב לכם מכאן ואילך, שכל
ההתחלות קשות", והרא"ם ממשיך ואומר: "ובמכילתא ועתה
קבלו עליכם שכל ההתחלות קשות".

ראינו, שפתגם זה נקרא בארבעה לשונות: כל
תחילות קשות, כל התחילות קשות, כל ההתחלות קשות,
והיותר שגור בפי העם, שכדאי לקיימו, כל התחלות קשות
ב ק מ ן ה ח'.

הערת המערכת:

מר גרשון שופמן מעיר לנו:

"כל התחלות קשות" יש רע לו: כל פינות שאתה פונה (יומא
טו ע"ב); ואפילו במקרא: "על כל פשעים תכסה אהבה" (משלי י', יב).
ואין צורך ב"תחילות".

מרדכי לבנון

"כל התחלות קשות"

כמו שעל המלה הקצרה והקלילה כי נאמר (רש"י,
וירא טו; תענית דף ט א, ועוד ועוד), שהיא משמשת בארבע
"לשונות" ("אי, דילמא, אלא, דהא"), כן יש לאמור על כל,
אף זו מלה קצרה וקלילה, שהיא משמשת, בדרך כלל, בשלוש
"לשונות". מהן שתיים ביחיד, לפי מה ששם העצם
שאחריה בא עם ה"א הידיעה או בלי ה"א הידיעה (כל היום;

כל יום), ואחת ברבים כשהשם הבא אחריה הוא מיוחד (כל הימים, כל ימי חייו). כל בלי שם אחריה (יש לי כול, חוסר-כול, כל אשר) הוא, כידוע, רק קיצור של "כל דבר", "כל מאומה" "כל איש", וכדומה.

היש גם ברבים, לא רק ביחיד, כל בלי שם-עצם מיוחד אחריה? — במקרא מעט מאוד. ובספרותנו שאחרי המקרא? ביתר דיוק: בתורה שבעל פה? — יש ויש. (אמת, בלי כל שינוי במשמעות. אין פה "לשון" רביעית, שלא כמו ביחיד, שאין שם משמעותו ותרגומו של כל היום כמשמעותו ותרגומו של כל יום.)

כדי להיווכח, כי במשנה, בגמרא, במדרשים וכו' יש מאמרים לעשרות ולמאות, שהושמטה בהם ה"א הידיעה אחרי כל — במיוחד, כשהשם הוא בלשון רבים — די אם נעיף עין על הערך כל בקונקורדנציות למשנה ולתוספתא של קוסובסקי, ב"אוצר דברי חכמים ופתגמיהם של הימאן או ב"מכלול המאמרים והפתגמים" של סבר.

אגב, את העובדה הידועה, שלשון המשנה נוטה בכלל להשמטת ה"א הידיעה, מזכיר גם סגל בספרו "דקדוק לשון המשנה" (עמוד 56 ו' 201).

תמה אני אפוא על ידידי מר נחמיה אלוני, שבשעה שכתב את הערתו המעניינת על "כל התחלות קשות" ("לשוננו לעם", מרחשוון תשכ"ג), נעלמה ממנו "הלכה" לשונית זו, והוא רואה את "ההתחלות בשתי ה"אין" כיוצא דופן, שכן "במקורותינו הראשונים", הוא כותב, "לא מצאנוהו בלשון זו, אלא 'כל התחלות קשות' בה"א אחת". בעל ההערה מגיע

אפילו להשערה (במידה מסוימת, אמנם, כבר קדמוהו גור במילונו העברי), שכל עצם הגייתנו את המלה הנדונה בחי"ת קמוצה משובשת היא. אין כאן בכלל "התחלות" אלא "תחילות", והה"א שבראש הפתגם אינה אלא ה"א הידיעה, והוא טורח ומביא כסיוע לטענתו העיקרית את המכילתא וכתב־יד מינכן של המכילתא, את רש"י ואת התוספות, ולבסוף הוא מסתמך גם על הלשון והמשקל בחרו של אחד הפייטנים בשירה הספרדית (לא מן המפורסמים ביותר, משה בן סעדיה הרופא דרעי).

אשר למכילתא וכו', כבר ראינו מה שראינו בעניין השמטת ה"א הידיעה במשנה, בגמרא וכו'. ומה שנוגע למשקל בחרו המובא בהערה האמורה, הרי צפה ועולה מאליה השאלה: האומנם נאמר, שסיומו של ספר דניאל משובש הוא, וראיה לדבר: הלשון והמשקל בהימנון היפה והנפוץ "יגדל" בחרו "ישלח לקץ ימין" ¹ (בלי ה"א)?

לא לשם "יגדיל תורה ויאדיר" נכתבו פה הדברים המעטים האלה ומכל שכן לא למען ויכוח לשם ויכוח. אולי כאן המקום — אם כי רק דרך אגב — להערה כללית, שלעניות דעתי (יבואו מעתה אחרים ויחוו את דעתם הם) תפקידם העיקרי של קונטרסי "לשוננו לעם" לעסוק בשאלות של "הלכה למעשה", לשמש אכסנית־קבע למאמרים, רשימות, הערות, שמטרתם "כילוי קוצים מן הכרם", חישופם והחיותם של מלים וביטויים נשכחים או נשכחים־למחצה, קביעת שיטתיות ואחידות ופשטות מקסימלית בשימוש הלשון.

1. [כך הנוסח הנכון (ע"פ המשקל) בסידורים מדויקים].

חידושים ויצירות לשוניות לצורכי יום יום וכדומה, אגב ויתור
גמור על מתקרים ומאמרים בעלי אופי בלשני-היסטורי, למשל,
או מדעי-מופשט טהור בכלל. אלה, בין ארוכים ובין קצרים,
בין כבדים ובין קלים, מקומם בבימות אחרות לגמרי, אבל לא
ב"לשוננו לעם".

ובכן, לעניין הפתגם שבראש הרשימה הזאת וכ"הלכה
למעשה" נראה לי למעלה מכל ספק, שעלינו להמשיך ולאמור
"כל ההתחלות" בשתי ה"אין (ולא "כל התחלות", ובוודאי לא
"כל התחילות").

כי האומנם נבוא כיום לאמור "כל מורים", "כל חברים"
מתוך הסתמכות על דוגמות רבות במשנה וכו' של מלת כל
עם שם-עצם ברבים בלי ה"א הידיעה? או האם נאמר כיום
"בית הגבוה" או "בחירות הקודמות" על משקל "כנסת
הגדולה"? האין זה, כאילו נקטנו כיום אותו כלל גדול בידינו
(יסודתו בהררי קודש של המקרא) ש"כל עצם שאינו בעל
חיים, זכרהו ונקבהו"?

ואל נא נשכח גם זאת, שאף בתורה שבעל פה, ששם,
כאמור, השמטת ה"א הידיעה רווחת לאין ערוך יותר מאשר
במקרא, אין אחדות ושיטתיות, ואין לקבוע שם מסמרים ולא
לנסח כללים בעניין זה. אתה מוצא על יד "כל נדרים שנדרת"
גם "כל הנדרים שתדורי מכאן ולהבא", על יד "כל ימים
שהיתה רחל קיימת" גם "כל הימים שהיה נוח בתיבה", ועוד
ועוד.

כללו של דבר: אל נא נסטה, ללא הכרח אמיתי, מחוקי
הדקדוק ושימוש הלשון, שנתקבלו ונשתרשו בעברית זה

מאות בשנים, ונשתדל נא למעט ככל האפשר ב"יוצאים מן הכלל". החסרי חריגים אנחנו?

הערת המערכת :

לא נתכווננו בהדפסת הערתו של מר אלוני לפסוק הלכה, מהו הנוסח ה"גבון" של הפתגם. העניין נתון לטעמו של הכותב, ואף שלושת הכותבים המכובדים בקונטרס זה (האדונים ברגרין, שופמן, לבנון) טעמם בנידון זה שונה.

אין דעתנו כדעת הא' לבנון, שתפקידו של "לשונו לעם" לעסוק רק ב"הלכה למעשה" וב"כילוי קוצים מן הכרם". מגמתנו גם לברר ולהסביר תופעות לשון, תהליכים וגלגולים, דרכי מחקר וכדומה כדי להקנות לקורא השכלה לשונית מקיפה ככל האפשר ולהכשירו להגיע בעצמו לשיקול נכון ול"כילוי קוצים".

צ ב י ש א ר פ ש ט י י נ

דרכי הבעתם של בני תורה

ג

פ ת ג מ י ם ו מ ש ל י ם

פתגמים, שהם פרי חכמת חיים או פרי חריפות המוחין, היו שגורים בפי העם, ונמצאו רבים בעלי כשרון יוצר, שהיו מתחדשים פתגמים אגב דיבור. גם במעשיות * נכנסו הרבה פתגמים יצירי כותביהם, ואביא מעט מהם.

לב בעל הבית תלוי בכיס — ובו אין רחמים, רק דינרי זהב.
(כרך א, מודה ועוזב)

* בששת הכרכים של "ספר המעשיות" למרדכי בן יחזקאל